

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ
Збірка статей

Харків ХДІС 1993

ПРОБЛЕМА АКТУАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Відчуття соціальної катастрофи перетворюється в немичучу реальність. Питання зараз не в тому, як її уникнути, а у тому, як пом'якшити її дію, як загальмувати лавину "культурогенних наслідків, що обрушилися на людей. З'ясування причин того, що відбувається - завдання не з легких, тим більше якщо зважити на неабияку обставину: ці причини породжені в рамках існуючої культури. Саме вона, культура, виробила шкалу соціальних цінностей і тим самим порушила відносну рівновагу між природою та суспільством, сприяла узурпації людиною права безконтрольного розпорядження ресурсами навколишнього середовища. Унаслідок цього сформований тип людини-споживача, що живе однією добою і прагне матеріального комфорту всупереч своєму родовому визначенню Homo sapiens. Утилітарний погляд на життя спотворює людську сутність, спонукає до того, щоб мати, замість того, щоб бути.

У таких умовах крутий злам у житті сучасного світу, завдання надбання їм нового соціального стану вимагає більш глибокого та диференційованого розгляду всього культурного потенціалу як найважливішого джерела удосконалення і буття, і свідомості. Зараз прийшло усвідомлення того факту, що не тільки прогрес людства, але і його виживання неможливі без включення культурного потенціалу в рішення актуальних проблем. Усі демократичні рухи сучасності - це одночасово рухи за доступ чародіїв до культури. Звідси бере початок переусвідомлення культурних цінностей в душі історизму, що дозволяє при відкритті природи соціокультурних утворень одночасно виділяти різноманітні засоби їх функціонування. Сам цей принцип носить у розуміння культури ідею розвитку, переборюючи догматизм та ілюзію завершеності окремих формоутворень культури. Остання стає як точна цілісність, яка зберігає характеристики якісної визначеності. У такому розумінні повнокровна культура (а тим більше рефлексуюча, тобто усвідомлююча своє недосконалість) не можлива без постійної напруженої роботи по оволодінню культурною спадщиною.

Негативні культурогенні наслідки людської діяльності - своєрідна візитна картка сучасної цивілізації. Єдність історичних вольонів і перств, єдність господарчих зв'язків часто-густо

налікаються на роз'єднання і протистояння політичних пріоритетів. Про єдність людського роду вважають за краще говорити не в термінах об'єктивної реальності, а мовою фітурологічних прогнозів відносно гіпотетичного "стрибка" в історичному розвитку. Загальнолюдське, таке, чином, виноситься за межі актуальної реальності, воно не "просвічує" в соціальній організації або в економічній діяльності. Про його наявність судять переважно при дослідженнях у культурі, науці, мистецтві. У такому разі культурно-історичний універсалізм аксіомним шляхом затверджується у вигляді глобальної загальнолюдської свідомості як вир'шального фактора майбутньої історії, в існуючих соціальних, політичних, релігійних доктринах організується пошук універсально придатних та взаємоузгоджених принципів та установ, прерогатив та пріоритетів.

Природно, що з позиції якої-небудь однієї культури або системи цінностей неможливо адекватно сприйняти реально існуючу різноманітність явищ, процесів, речей та ідей. Абстрагування від цієї різноманітності, яке витікає із конкретно-історичних умов, так само не вирішує проблеми: глибина осягнення (аналізу) піднімається широтою охоплення. Лишається єдиний шлях - в підвалини життя цивілізації треба покласти такі загальнолюдські цінності, завдяки яким колись життя виявляло свою повнокровність. Самореалізація особи в єдності внутрішніх факторів і зовнішніх умов - головна цеглина в будівництві системи загальнолюдських цінностей.

Людське є спільство неможливе без постійного звертання до минулого. Історичне минуле існує як об'єктивна реальність не тільки в речовинних продуктах матеріальної та духовної культури, воно "уплетене" в тканину актуальної історичної дійсності і присутнє в ній. Таким минулим сформовані ми самі, воно в значній мірі визначає і зміст, і усвідомлення сучасних проблем. Але історія людства в свій зміст включає далеко не всю історичну емпірію, не все те, що відбувається з людьми. Відзначимо дві обставини, котрі суттєвим чином впливають на історичну значущість минулого. Перша полягає в тому, що спадкоємність в історичному процесі не зводиться до констатації зв'язку з найближчим поколінням, а поширюється на всю історію людства. Друга обставина імпліцитно припускає, що продукти минулої і матеріальної, і духовної діяльності повинні зберігатися у своєму первозданному вигляді, на противагу актуальній

суспільній практиці, що переводить нальний матеріальний світ, як і наявні форми суспільної свідомості, в світ актуальної соціальної предметності.

У наявності апорія: багатство людської історії визначається результатами усєї попередньої практики, але це багатство не повинно підлягати матеріально-прагматичній актуалізації і розчиняти свій конкретно-історичний зміст у наявних формах діяльного відношення людини до світу в актуальному бутті. У протилежному разі неминуче витончення історичного шару, а отже, базового підмурка нових поколінь людей.

Скоріше за все, слід казати про особливий статус того змісту минулого, котре не розчиняється в теперішньому, не переливається в його форми, але утворює особливу сферу реальності, що не підлягає, в принципі, кон'юнктурним міркуванням побутової актуальності. Така сфера складає зміст усєї людської освіти, бо завдяки їй стає можливою соціалізація особи, прилучення індивіда до усього багатства людської культури. Особливий статус продуктів даної сфери полягає в тому, що вони з самого початку призначаються не для безпосереднього споживання, а для акумуляції людського досвіду. Те, що здатне зберегтися як діяльність і як умова діяльності, складає історичну культуру, що реалізує зв'язок суспільного змісту діяльності з її здійсненням окремими поколіннями та особами. В історичній культурі є не тільки спрямованість матеріально-практичної діяльності, але й духовні умови її здійснення.

Історична культура не зникається на конкретні історичних формах предметності, водночас будучи постійно зв'язанкою з ними. Але предметність історичної культури особливого роду: не будучи розрахована на безпосереднє споживання, вона містить в собі нескінченне розгортання в думці всіляких проявів, і внаслідок цього матеріальне тіло даної предметності не вступає у взаємодію з перетворюваними предметами, подаючи у той же час об'єкт споглядання як самостійну, безкорисливо килеву цінність, яка споглядається. Таким чином, розпредметити історичну культуру — це споглядати її формування і утримуватися від прямих руйнівних контактів з ними. Завдяки такій дистанції формування культури не включаються в потік актуальних побутових проблем, і вони знову й знову складають соціальні умови, що постійно змінюються, демонструючи тим самим справді невичерпний зміст.

Іронія в розвитку культури міститься вже в тому, що при засвоєнні культури минулого немовби побічні результати цього процесу стають історично першорядними. При аналізі попередніх формуювань культури відкривається небачене багатство культурних потенцій, реалізація кстрих могла би привести до непередбачених наслідків. Недосяжні у своєму удосконаленні зразки культурної спадщини виступають живим докором стандартизованій та індустріалізованій культурі наших днів. У результаті сучасна культура перестає існувати в самодоволеній та незалежній авторитарності, вона греборє самоізоляцію і вступає в живий діалог з культурою минулого. Визначаються історичні ступені розвитку культури, виявляються дійсні змісти окремих формуювань, тобто з позицій досягнутого рівня культури переусвідомлюється увесь культурно-історичний процес. Розкріпачене мислення виявляється уже в тому, що соціокультурні передумови перестють розглядатись як своєрідні будівельні рштування, які відкидаються сучасною культурою.

Оскільки історія вивчає діяльність людини в її різноманітних проявах, остільки відношення до світу розкривається в кожному витворі культури, яким би обмеженим не було його пізнавальне завдання. Творець із минулого своїм твором дає нам ключ (і більшого він дати не в змозі), а перед нами стоїть завдання – напружити свій розум, волю і уягу, щоб визначити, яким повинен бути той замок до дверей епохи даного ключа. І тільки після цього, вживаючись у твір, можна оживити чуттєвий і раціональний світ самого майстра.

Історична свідомість через феномени культури відображує буття людини в усьому багатстві зв'язків – і генетичних, і функціональних, що складають фактологічний матеріал людського життя. Через це історична свідомість спроможна подати суттєві аспекти світовідношення не тільки цілісно, але й повнокровно.

Через феномени культури виявляється можливим побачити в поодинокому суттєві риси загального, в яскравих образах втілити духовні сплески епохи і, подаючи тим самим загальнолюдські інтереси, сприяти виробленню соціального ідеалу.

Аналіз предметних форм культури припускає відтворення (шляхом своєрідного "уживання") творчого процесу, що породив ті або інші предмети культури, а також висвітлення їх внутрішньої логіки. Розкриваючи багатство проявів життя і єдність загальнолюдських інтересів у багатстві формуювань

культури та їх взаємозв'язків, історична свідомість спцляя ви-
робленою такої концепції, яку ми називаємо новим мисленням.
Культура в самому широкому її розумінні виконує функції зв'яз-
ку як між епохами, так і між народами. Без такої функції
культури спадкоємність в історичному розвитку була б неможли-
вою. Людська культура в усіх її формах і в усіх формаціях не
зводиться до простого засобу ідеологічної боротьби, а має са-
моцінність як знаряддя самоутвердження людини, як показник
людського прогресу.

В Україні йде процес наростання пошуку в загально-
народських змісті в культурі, формується на такій основі новий
тип мислення, культура стає особливим об'єктом рефлексії.
Звертаючись до себе, культура перестає бути залежною від ути-
літарних соціально-політичних замовлень, поступово увесь свій
аквізит спрямовує на пошук змістів в буття. Таке відсторонення
(термін запроваджений М.К.Мамардашвілі) культури дозволяє їй
вийти з полону поглинання поточною актуальністю усієї куль-
турної спадщини. Остання, довівши власну життєздатність, якщо
і не усуває суда над сучасним, то тільки завдяки тому, що су-
часне утримується за минуле як за свою основу. Наступний крок
— оцінка сучасного досвідом минулого — не за горами. Це не
означає, проте, що самотність актуального викликає сумління.
Скоріше, тут має місце деяка поміркованість, зв'язана з
співвідношенням актуального та історичного. Адже цінність ак-
туального, що має місце тут і зараз, врешті-решт визначається
ступенем його "зняття" історичним, буття котрого не так одно-
значно прив'язано до місця і часу.

Щоправда, з другої половини 80-х рр. в Україні почалося
"розбухання" змісту національної культури: включення в її тка-
нину без достатнього обґрунтування, з одного боку, пракульту-
ри, що дала початок іншим сл'янським культурам, з другого —
культури суперсучасності (агітація, моєла, публіцистика), що
не пройшла школу історичних випробувань. Прагнучи увібрати в
себе все найкраще, не співвіднесене з можливостями його за-
своєння, аналогічно придбанню книжок мовою, якою не володіє
покупець. Висновок тут прогнозується досить легко: за благо-
родним мерехтінням оздоблених золотом палітурок ховається віч-
людства плоти терзань, роздумів та гнаних док.

Культура в Україні починає повертатися до себе, досліджу-
вати свої витoki, тенденції розвитку, можливості. Рефлексуюча

культура все більше посувається від свого нерозривного зв'язку з актуальністю до проблем усвідомлення основ людського

буття. Таким чином, її внесок в актуальність виражається в тому, що вічні людські проблеми, які існують на задвірках сьогоденних пріоритетів, хоч і залишаються на задньому плані реального життя, але внаслідок більш міцного фундаменту здійснюються над ними, знецінюють їх. І це відбувається зовсім не автоматично. Сама актуальність "підставляється" під вічні людські проблеми, посує перед історичним, її тішить прилучення до вічного (історичного). Щоправда, усе це робиться з кривлянням, але таємне бажання "увійти в історію" простежується навіть в тому зневажливому тоні, з яким обтяжені актуальністю вершители людських доль позирають на класичну спадщину. Однак зробити це можливо лише при виявленні в актуальному загальнолюдського. У наявності антиномічна ситуація: актуальне та історично одночасно передбачають один одного, і якщо з боку актуального відзначається прагнення "змасти" ризику поділу (як межу між скороминучим і історичним), то з боку історичного діє деякий фільтр, що не дозволяє актуальному вдертися до царства культурної спадщини. Співіснуючи, актуальна та історична культури суперничають ледве не у всіх питаннях.

Поблажливо дивлячись на класичну культурну спадщину, актуальність протиставляє їй, як тій, що втілює в собі агрововані стереотипи, свій авангардизм, можливість будь-якої миті "поступитися принципами", щоб задовольнити актуальні соціальні вимоги. Класичне ж, що допускається в світ актуального, фактом своєї присутності в актуальному ненастирливо подає себе як найбільш бажане майбутнє для актуального. Таке зіткнення актуального та історичного (побутового та буттєвого - за В.С. Біблером) - суть діалектики культури актуальної та культури історичної. Дане протистояння задовольняє обидві сторони. Так, у нормальній родині діти поблажливі до батьків, що втратили яскраві кольори в своєму індивідуальному бутті та мисленні, невиразно відчуваючи не такі вже далекі часи, коли це відбулося і з ними.

У свою чергу, в екстравагантних та радикальних вчинках дітей батьки пізнають себе, не завжди бажачи, щоправда, зізнаватися в цьому навіть собі. Тобто, актуальну культуру не слід розглядати як культуру "зняту", як той стан, який підводить ризику під усією минулою культурою. Культура виживає в се-

бе свою дійсну історію, яка розгортається та усвідомлюється побидві сторони від свого сучасного стану - в минуле і в майбутнє.

Відмова принципу "зняття" в універсальності зже має місце в філософській літературі, щоправда в "соромязливій формі". "Принцип зняття соціальним біологічного може застосовуватися тільки до суспільства, але не до людини, в якій соціальне аж ніяк не знімає біологічного"¹.

У розвиток цього питання можна додати, що класична культура (історична культура) вельми різноманітна, адже різноманітні ті соціальні критерії, які задавалися в різні історичні епохи. Так, із зовнішнього боку культура антична, що насичена естетизмом, не поєднується з розсудливо-погитимістською культурою Нового часу, хоча обидві вони репрезентують єдину людську культуру.

Культурна спадщина приходить до нас із глибин буття та свідомості скоріш за все усе ж таки на замовлення актуального, коли останнє перестає милуватися власною значністю або потрапляє у кризу. Можливо, що з цієї миті мислення починає активно аналізувати усі "за" й "проти" нашої культури, приспівливо класифікуючи її зміст, відверто схильючись у бік історичного. А.Швейцер пише: "Тільки те, що породжене мисленням і звернуте до мислення, може стати духовною силою для усього людства... Тільки за умовою постійного апелювання до мислячого світогляду можуть прокинутись усі духовні можливості людства"².

Досить невтішний висновок напрошується при об'єльному захопленні культурою минулого (від історичних, культурологічних і філософських досліджень до псевдоісторичних опогідок з ризикованими історичними паралелями). Історичне починає ототожнюватися з побитовим, рефлексуюча функція культури прекручується соціальним апететизмом ("Я другої такої страны не знаю, где так вольно дышит человек"). Майбутнє зображується розширеним процесом просторово-часового тиражування актуального. Широтою охоплення компенсується втрата глибинних орієнтирів людського життя. У результаті діячі культури, які найбільш чутливо відчувають наступаючу стагнацію, повертаються назад

¹ Мировоззренческое содержание категорий и законов материалистической диалектики. - К., 1961. - С. 147.

² Швейцер А. Культура и этика. - М., 1973. - С. 82.

(що витоків в національній культурі) або в бік (до інших культур). Саме цим розривається зв'язок часів, у національну культуру вносяться чужорідні елементи. Культура піддається корозії і може, коли губить свою самобутність, асимілюватися з більш життєздатними культурами.

Характерним показником стагнації культури в Україні стає варваризація актуального, побутового. Знічені телефони-автомати, розбиті шибки електропоїздів, поцуповані крісла автобусів, розлючені люди... Актуальною стає ситуація, описана колись М.Г.Помяловським: "Плюнути в обличчя товаришеві, вдарити його як завгодно, пошумувати було потребою його душі"¹. Остаточним вищком звучать слова, що звинувачувати в цьому якісь зовнішні обставини дарма: "Культурний вандалізм, ведучий до руйнування культурних цінностей, притаманний людям, нездатним жити за нормами цивілізованого суспільства"².

Актуальна національна культура теж здатна жити та розвиватися тільки на стику культур, у діалозі як з культурами минулого, так і з культурами сучасного. Не замкненість кожної культури в собі, а вихід за свої межі актуалізує навіть інші культури, і за їх рахунок дана культура ("не вигадуючи велосипеда") вирішує переважно побутові проблеми. Це не тільки не образливо для іншої культури, але й може розглядатися як особливий засіб її буттєвого змісту. Взаємосплетіння культур в такому випадку веде до диференціації їх іманентного змісту та оголення змістових джерел як однієї, так і іншої культур.

Проекція культури на особу приводить до її феноменологічного образу як суттєвого онтологізованого показника духовного світу цієї особи, частково залежного від буття особи, а частково перекриваючого це буття. Звідси друга частина культури - надособиста, хоча і зображена у формі соціальних стереотипів - це те, що залишається після біологічної смерті особи, що дає оптимум матеріалу допитливому розуму зазирнути за межі біологічного існування особи. Особисто культура і виникає як сума спроб відповісти на головні змістовиттєві питання: як будуть сприйняті в інших часах та інших культурах створені мною матеріальні та духовні цінності, чи вписуються мої радощі та

¹ Помяловський М.Г. Нариси бурси. -М., 1983. -С.11.

² Мержус В.М. Национальная культура и современная цивилизация // Освобождение духа. -М., 1991. -С.260.

кахи, надії та розчарування, думки та почуття в контекст людської історії? Факт відсторонення мого від мене виявляється на шляху від скороминучого до вічного. Здатність культури адресуватися людям різних часових епох говорить про її постійну агресивно-кореспондуючу функцію. Відсторонений твір подається закінченим і віддаленим, тут особа одержує своє нове буття як інобуття в межах людських пріоритетів і відношень.

Кристалізовані продукти культури проростають в актуальність, формуючи її (в принципі) за логікою соціального культурного розвитку людства. Отже, навіть актуальна культура (культура актуальності) функціонує в просторі різноманітних культур, які, до речі, знаходяться все-таки не в "знитому" вигляді, а в своїй особистій даності.

Історичний зв'язок часів реалізується в множині форм, які приймають відношення спадковості між культурами, з одного боку, що близькі між собою і сусідять хронологічно, а з другого – що розмежовані значними часовими інтервалами. Інваріантні характеристики в культурному розвитку обумовлені, як правило, не часовим чинником, а внутрішніми закономірностями процесу руху духовних форм. Тут, безперечно, виявляється органічна потреба свідомості, рівнозначно приаманна всім її станам, в цілісному охопленні дійсності. На необхідність подібного розуміння історичних зв'язків звертав увагу Гегель. Він казав, що навіть "традиція не є нерухома статуя: вона живе і росте подібно могутньому потоку, який тим більше поширюється, чим далі віддаляється від свого витoku"¹.

Г.В.Плеханову належить думка, що визначна риса кожної культури полягає в притаманній їй специфіці зв'язку часів. Без знання "стану розуму", без знання духовної атмосфери глибокі залишаються провідні тенденції інтелектуального життя в попередній періоді. Одне з двох: люди "або йдуть слідами своїх попередників, розвиваючи їхні думки, пристосовуючи (актуалізуючи – А.З.) їх засоби і тільки дозволяючи собі "суперничати" з ними, або ж вони повстають проти старих ідей та засобів, вступають у розірвання з ними"².

Засоби актуалізації культурних даностей визначаються як

¹ Гегель Г.В.Ф. Соч. Т.9. М.; Л., 1936. – С.10.

² Плеханов Г.В. Избр. филос. произв.: В 5 т. Т.1. – М., 1955. – С.661.

пануючим типом культури, так і відповідною духовною атмосферою. Тому кожній епосі притаманні різні ступені сприйняття або відторгнення культурних форм. Але при цьому без процесу засвоєння культурної спадщини не обійтися. Реалізація наскрізної тенденції в спадкуванні культурних досягнень людства складає генерал: ну лінію послідовності в розвитку культури.

Риси актуальності, яким призначено ще нути, можуть зберігатися досить довго: тут спрацювує складний (не завжди доступний досліднику) механізм моральних норм і традицій. З іншого боку, загальнолюдський зміст культури переходить від однієї епохи до іншої зовсім не в формі звичайного запозичення. "Ні-яка жива ідея не може залишатися протягом століть однаковою. Якщо вона жива, то існує. І весь час народжується нове і нове її розуміння"¹.

Проблема усвідомлення культури може вирішуватися лише за умови, що кожний твір людини унікальний вже тільки через те, що він зупинив в собі час та зафіксував його саме - цій і ні-якій іншій формі"².

Розвиток сучасних культурних контактів у різноманітних формах сприяє процесу відмови від ідеологічних стереотипів, і перш за все - від стереотипів ворогів. Такі контакти демонструють наявність загальних інтересів та прагнень у різних народів, дозволяють використовувати досягнення усієї світової культури в гуманітарних цілях, спільно вирішувати глобальні проблеми сучасності. На цьому шляху проблема актуалізації культурної спадщини знаходить практичне розв'язання.

В. В. Зіличенко

ОБ'ЄКТИВНА СУТНІСТЬ ВІЛЬШОВИЦЬКОЇ ФАЛЬСИФІКАТОРСЬКОЇ
ТЕЗИ ПРО "МОЛОДШОГО БРАТА" ТА ВІДСТАЛІСТЬ ЙОГО КУЛЬТУРИ

Не підлягає сумніву, що в галузі українознавства зокрема і громадсько-політичної думки взагалі одним з найважливіших завдань сьогодення є декомунізація історичного знання, звільнення історичної науки від криваво-кишних стереотипів в класової

¹ Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. - М., 1930. - С. 285.

² См.: Библер В. С. От наукоучения - к логике культуры. - М., 1991. - С. 288-301.